

חוברת לימוד והגות

ימי הצום

10 נושאים ללימוד ולדיון סביב השולחן

עשר שאלות מתוך שיעורו של הרב רפאל בניזרי "תשעה באב: חורבן
הבית הראשון": מה כבר נשבר מבפנים לפני שנשברו החומות, מדוע היו
הלוחות צריכים להישבר, ומדוע הקינה נכתבת באותיותיה של שאלה.
אצל הרב, החורבן לעולם אינו המילה האחרונה.

הרב רפאל בניזרי

תוכן הנושאים

נושאים להגות ושאלות לשיחה סביב השולחן בימי הצום

01	החורבן מתחיל מבפנים
02	הלוחות היו צריכים להישבר
03	המוות בלב החיים
04	משכן: ארבע אותיות, ארבעה עמודים
05	"אני נשאר מלך"
06	איכה ואִיָּה: אותן אותיות
07	שלוש אותיות שאין להן בן זוג
08	אלף־בית בלי סדר
09	שבעים שנה, או בלי קץ
10	מוטב המקדש מן העם

הצגה

אחרי מלכותו המפוארת של שלמה, הארץ נחצית: ממלכת ישראל בצפון, ממלכת יהודה בדרום. אשור מגלה את הראשונה; יהודה שורדת כמאה שנה, עד שנבוכדנצר משמיד את פעמון חורבנה.

השאלה

מה החליש את העם עוד לפני שהגיעו צבאות האויב?

התשובה

הרב: "המתח הזה בין העולם החילוני לעולם הדתי אינו חדש, הוא עתיק."

הרב קורא לממלכת ישראל הממלכה החילונית, ולממלכת יהודה הממלכה הדתית, במירכאות. המתח הזה מחליש מאוד את עמידת העם מול התקפות אויביו.

ובכל זאת יאשיהו היה מלך למופת, מקנא גם לעצמאות הארץ וגם לנאמנות לחוקת התורה. כשהמצמות הגדולות מתעמתות, הוא מסרב בחוקף לתת לעבור בארצו; הוא ייפול מחיצי הקשתים המצרים. יורשיו לא יירשו דבר ממעלותיו, ומרידותיהם, שנוהלו ברשלנות, יחישו את המצור.

בי"ז בתמוז החומה נבקעת: זו הפרצה הראשונה. ובתוך החומות, שלוש סיעות התקוטטו על הנהגת המאבק, וזה החליש עוד את ההגנה. בתשעה באב, הצבא הבבלי פורץ לירושלים ומשליט בה אש ודם.

לקח לשולחן

חומות נופלות לעיתים רחוקות בבת אחת: הן נבקעות קודם במקום שבו מתקוטטים בפנים. איזו מריבה, אצלנו, מחלישה את הבית יותר מכל קושי חיצוני? מה נוכל לעשות כדי ש"הסיעות" ישובו להיות משפחה?

הצגה

י"ז בתמוז פותח את שלושת השבועות. ביום זה נשתברו הלוחות הראשונים, בטל התמיד, שרף אפוסטמוס את התורה והועמד צלם בהיכל. ארבע פורענויות, תאריך אחד.

השאלה

מה מקשר בין ארבעת האירועים הללו – ומדוע שכירת הלוחות היא, בתוכניתו של הבורא, תנאי ולא תאונה?

התשובה

מאורעות י"ז בתמוז: נשתברו הלוחות הראשונים, בטל התמיד, שרף אפוסטמוס את התורה, הועמד צלם בהיכל.

אלמלא נשתברו הלוחות הראשונים, לא הייתה תורה שבעל פה ולא לוחות שניים. הלוחות הראשונים הם לוחות התורה שבכתב. וכל מה שנכתב ונקבע עד שאי אפשר עוד להזיז בו דבר — סופו להישבר: יש להניח לו להתבטא בדרך שבעל פה, דרך כל אדם החושב אותו, מרגיש אותו ומבטא אותו בדרכו.

מאותה סיבה בטל התמיד, הדבר החוזר על עצמו. והתורה שאפוסטמוס שרף נשמרת בדרך שבעל פה: זה נכלל, אומר הרב, בתוכניתו של הבורא להציל את העם העד.

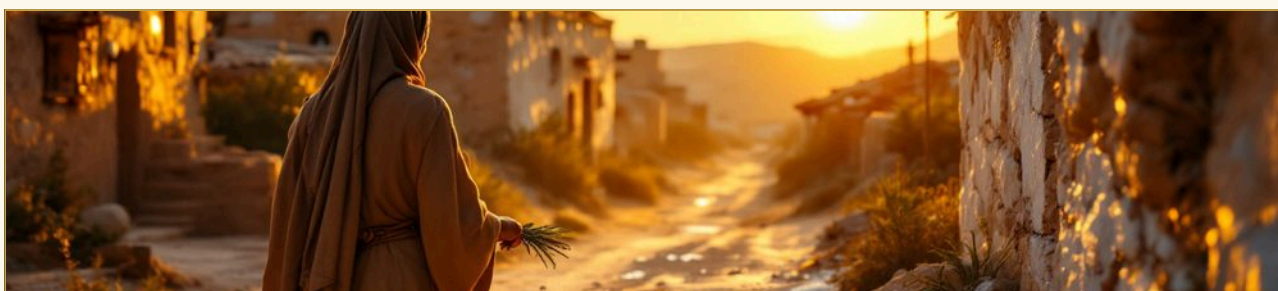
שכן איננו רק עם, המון אנשים, ישות לאומית: אנו ישות מוסרית, עדה להיסטוריה, לדיבור, להתגלות. השבירה החקוקה בתולדות תורת ישראל מתחייבת, משום שהיא המאפשרת לתורה הזאת לקום לתחייה בצורה חדשה.

מסקנת הרב

אלמלא נשתברו הלוחות הראשונים, לא הייתה תורה שבעל פה, ולא היו לוחות שניים.

לקח לשולחן

אנו קוראים נאמנות למה שלעיתים אינו אלא חזרה. מה בביתנו — הרגל, כלל, משפט שחוזרים עליו בכל שנה — מחזיק מעמד רק מכוח האירציה? האם אנו מוכנים להניח לו להישבר כדי שידבר שוב, או שנחכה שיישבר מעצמו?

הצגה

הרב קובע שעם ישראל משלב את המוות בתוך החיים. אחד השומעים מקשה: כל הפילוסופיות קושרות את המוות לחיים; היכן ההבדל?

השאלה

במה משלבת המחשבה היהודית את המוות בתוך החיים, במקום להציבו בקצה שלהם?

התשובה

"ואהבת את ה' אלוהיך... ובכל נפשך" (דברים ו, ה) — רבי עקיבא: "אפילו נוטל את נשמתך".

בדתות אחרות, המוות מייצג סדר אחר, תחום אחר, הנמצא בקצה החיים. כאן, המוות הוא חלק מן החיים: הוא מאפשר התחלה חדשה, מחזור של הוויה לעצמו ולדורות הבאים. אין מוות שאינו נושא בתוכו חיים חדשים. לכן היולדת, ששחררה את החיים שנשאה, נעשית טמאה לזמן מה: המוות והחיים פועלים זה על זה באותו רגע.

רבי עקיבא יכול היה לאהוב את ה' בכל נפשו, גם כשנטל את נשמתו, משום שהמוות לא היה בעיניו תכלית לעצמו. הוא היה, כדברי המהר"ל מפראג, העדר: האדם אינו עונה עוד לקריאה, אבל הוא עסוק בדבר אחר, מכין דבר אחר.

לכן, בצאת יום תשעה באב, כבר מתחילה התחדשות: הנשים היו יוצאות ומלבינות את חזית בתיהן. ביקשו לבטל את המנהג הזה, ואחר כך קיימו אותו — לא היה להפריד את התחדשות החיים מן המשבר הבלתי נמנע.

מסקנת הרב

עוד לא הגענו לדרגה הזאת, זה קשה מאוד; זה תהליך, זה אידיאל.

לקח לשולחן

לכל משפחה יש נעדריה. כיצד אנו מדברים עליהם: כעל מי שהלכו, או כעל מי ש"מכנים דבר אחר" דרכנו? מה קיבלנו מהם שממשיך לחיות ליד שולחננו?

הצגה

בעיני הרב, כל חיי העם סובבים סביב ארבעה מושגים, החקוקים במילה אחת: משכן. ארבע אותיותיה נקראות כארבעה ראשי תיבות.

השאלה

אם המשכן נושא בשמו ארבעה תפקידים, איזה מהם חסר ערב החורבן – ואיזה חסר היום סביב שולחנו?

התשובה

ארבע אותיות המילה משכן: מ"ם, שי"ן, כ"ף, נו"ן.

מ"ם — המלך, ערב הסדר והחוקה. שי"ן — השופט, המפעיל את שכלו כדי לבחון כל מצב ולחוקק בהתאם. כ"ף — הכהן, המנהיג הרוחני, המורה, המבטיח את קידמו השכלי והרוחני של העם. נו"ן — הנביא, הנושא את עדות האלוקות ומפיח בתורה רוח חדשה: היום, אלה גדולי הדור.

די שתחסר אות אחת מאלה, וההיסטוריה של העם צולעת: בלי ערב לסדר, בלי ערב לחוק, בלי מעורר השראה, בלי מורים ראויים המבטיחים את ההמשכיות. אבל כל עוד שומרים על התורה ושואבים ממנה השראה, ההתעוררות מובטחת, בזמן קרוב או רחוק.

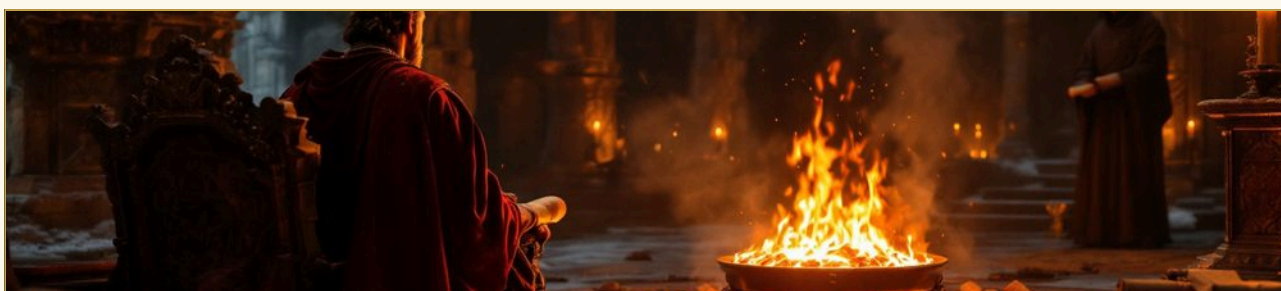
ולמי שטוען שאין לנו עוד לא מלך, לא שופט ולא נביא, משיב הרב: כל אחד נושא בתוכו את המשכן הזה. על האדם להיות השופט של עצמו, הכהן של עצמו, הנביא של עצמו.

מסקנת הרב

גם אם פסקה הנבואה, רוח הקודש עדיין שורה על יחידי סגולה, ועליהם החובה לעורר את העם.

לקח לשולחן

כל אחד כאן נושא את ארבע האותיות. יאמר כל אחד איזו מהן חלשה אצלו: הסדר שאינו שומר, השיפוט שאינו מכריע, מה שכבר אינו מלמד, או הרוח שאינו נותן לאיש. ואיזו מהן הוא רוצה להקים השנה?

הצגה

ירמיהו מתייצב לפני המלך יהויקים וקורא לפניו את קינותיו. המלך מקשיב פסוק אחר פסוק, ומשיב תמיד אותו דבר.

השאלה

מה מגלה תגובת המלך, ומדוע אנו עדיין קוראים את המגילה שהוא שרף?

התשובה

"וירמיהו לקח מגלה אחרת ויתנה אל ברוך בן נריהו הספר" (ירמיהו לו, לב).

"איכה ישבה בדד העיר רבתי עם, היתה כאלמנה". "אבל אני נשאר מלכה." "היתה למס". "אני נשאר מלכה." "בכו תבכה בלילה... כל רעיה בגדו בה." "אני נשאר מלך." "העיקר בעיניו הוא להמשיך לשבת על כסאו, בכל מצב שהוא.

אבל כשהנביא מגיע אל הסיבה — "היו צריה לראש... כי ה' הוגה על רב פשעיה" — המלך לוקח את המגילה ושורף אותה. ירמיהו צריך להכתיב אותה שוב, מבית כלאו, לסופרו ברוך בן נריה. את הטקסט הזה קבעו הגאונים לקריאה בתשעה באב: התעוררות של העם כולו.

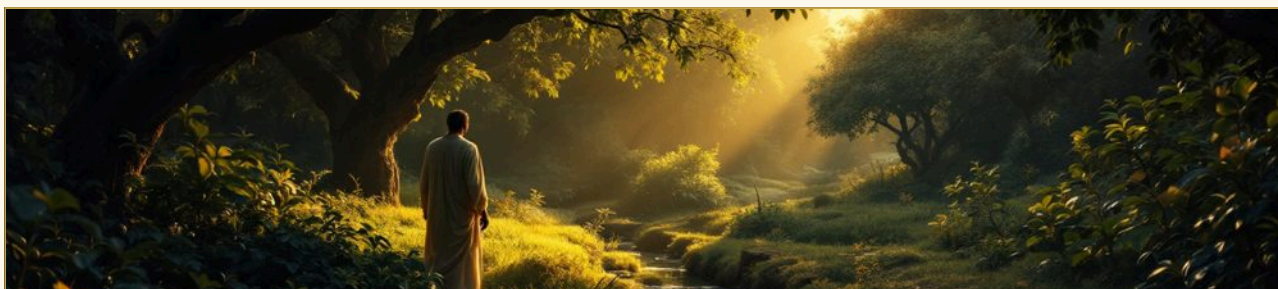
מספרים שנפוליאון, בעוברו בשטרסבורג, שמע את הבוכים בקריאת הקינות ואמר: אם אחרי אלפיים שנה עם זה עדיין בוכה על ארצו האבודה, הוא ימצא אותה יום אחד.

מסקנת הרב

מדובר בהתעוררות של העם כולו.

לקח לשולחן

מפתח להקשיב לבשורות רעות ולשאול רק: "האם אני שומר על מקומי?" מתי הגבנו כך לביקורת? ואיזו אמת לא נעימה העדפנו "לשרוף" במקום לשמוע אותה עד הסוף?

הצגה

בליל תשעה באב קוראים את איכה לאור הנרות. פירוש המילה "כיצד". אבל אותיותיה הן בדיוק אותיותיה של שאלה אחרת, השאלה הראשונה ששאל ה' אדם, בן.

השאלה

אם "אֵיכָה" – כיצד – ו"אֵיכָה" – היכן אתה – נכתבות באותן אותיות, האם הקינה היא קביעה על העבר, או שאלה המופנית אלינו עכשיו?

התשובה

"אֵיכָה" (בראשית ג, ט); "איכה אשא לבדי טרחכם" (דברים א, יב); "איכה היתה לזונה קריה נאמנה" (ישעיהו א, כא); "איכה ישבה בדד" (איכה א, א).

ההד הראשון של "איכה" הוא בפנייה אל האדם: "אֵיכָה" – היכן אתה, היכן אתה עומד? אכלת מעץ הדעת ואתה מתחבא; במקום להראות שאתה מסוגל לשלב את הרע בטוב ואת המוות בחיים, אתה מרגיש עירום, חסר יכולת. לכן תצא לגלות, תערוך חשבון של מה שאתה רוצה ומה שעליך להיות, ותשוב אל המקום שנועד לך. ארץ ישראל, אומר הרב, היא במידה מסוימת גן העדן של עם ישראל.

ואכן יש שלוש "איכה" בתנ"ך. משה: "איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם". ישעיהו: "איכה היתה לזונה קריה נאמנה". ירמיהו: "איכה ישבה בדד". וחז"ל אומרים ששלשתם נמצאים בראשון שבכולם, שהוא "אֵיכָה".

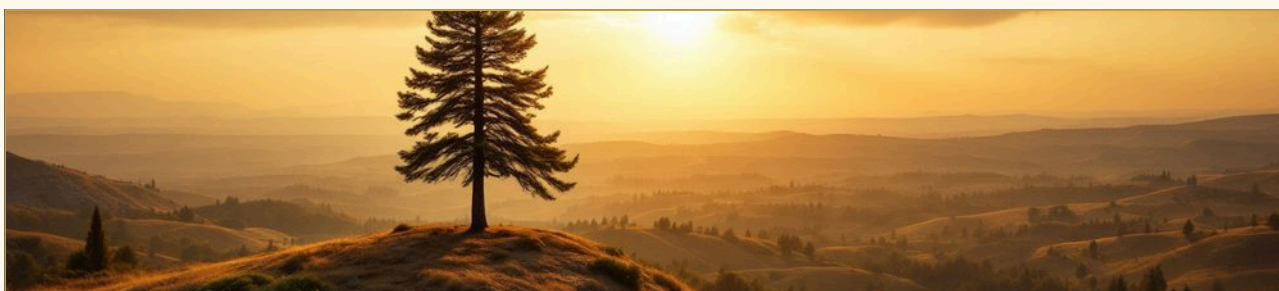
גולה מגן העדן שלו, העם לומד בין העמים שהבדירות הזאת, ללעג העולם, אינה מצב שמקנאים בו: עליו לחשוב על השיבה.

מסקנת הרב

קריאת איכה בליל תשעה באב אינה רק קינה על העבר, אלא הרהור על מה שצריך להיות כיווננו בעתיד.

לקח לשולחן

"אֵיכָה" אינו שואל מה קרה, אלא היכן עומדים. ישיב כל אחד על עצמו: היכן אני ביחס למה שרציתי להיות לפני שנה? ומהו, בחיי, המקום המדויק שבו אני מתחבא?

הצגה

ירמיהו פותח את קינותיו במילה אחת: "בדד". הגאון מווילנה חיפש בדידות זו באלף־בית עצמו, כשזיווג את האותיות שתיים־שתיים לפי ערכן.

השאלה

שלוש אותיות באלף־בית העברי נשארות בלי בן זוג. מה אומרת הבדידות הזאת על עם — וכיצד להבחין בינה לבין עויבה?

התשובה

"הנך יפה רעיתי" (שיר השירים ד, א); "הן עם לבדד ישכן ובגוים לא יתחשב" (במדבר כג, ט).

אל"ף וטי"ת — עשר, בי"ת וחי"ת — עשר, גימ"ל וזי"ן — עשר. כשמגיעים לה"א, אין עוד זוג: אין לה בת זוג. כך גם בעשרות: יו"ד וצד"י, כ"ף ופ"א, למ"ד ועי"ן מזדווגות, אבל הנו"ן, חמישים, נשארת לבדה. וכך גם במאות, כשמצרפים את האותיות הסופיות: נשארת הכ"ף הסופית, בלי בן זוג.

שלוש האותיות הבודדות הללו, אומר הגאון מווילנה, יוצרות את המילה "הנך": "הנך יפה רעיתי", "ומום אין בך". זה הדגם שביקש ה' להציג לפני העם, הנשוא את עדותו, ולכן עם זה יישאר בודד: לא יתחבר לאיש מבחוץ, לא יתחבר לשום אל זר. הוא יהיה בודד, "ובגוים לא יתחשב".

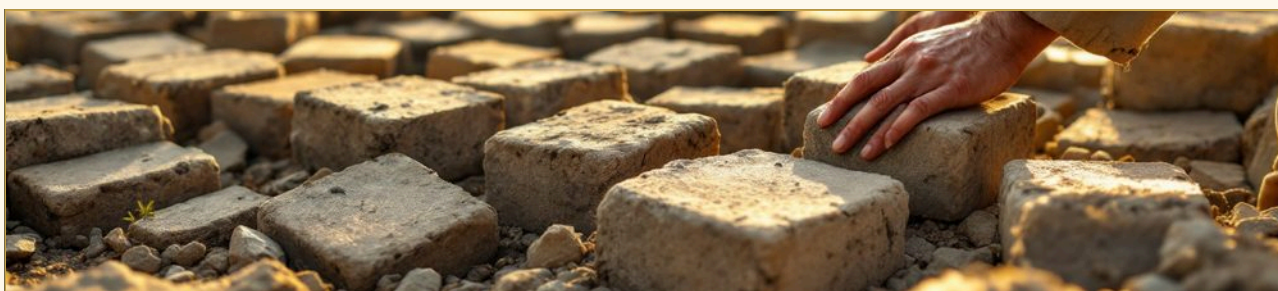
את ה"בדד" הזה, את הבדידות הזאת, יבכה ירמיהו בקינותיו.

מסקנת הרב

ה' רצה שיהיה בודד; "ה' בדד ינחני".

לקח לשולחן

יש סביב השולחן הזה בודדים: מי שבודד משום שהוא מחזיק בעמדה, ומי שבודד משום שהשאירו אותו בצד. האם אנו יודעים להבחין ביניהם? ולמי עלינו לומר השנה שאינו לבד משום שהוא טועה, אלא לבד משום שהוא עומד איתן?

הצגה

איכה כתובה באקרוסטיכון: פרקיה הולכים לפי סדר האלף-בית העברי, ואחד מהם חוזר עליו שלוש פעמים. אבל הפרק האחרון, שיש בו עשרים ושניים פסוקים בדיוק, אינו הולך לפי סדר האותיות. והספר נחתם בפסוק מבלבל.

השאלה

מה אומרים חוסר הסדר הזה בסוף והפסוק האחרון על כעסו של ה'?

התשובה

"השיבנו ה' אליך ונשובה... כי אם מאס מאסתנו, קצפת עלינו עד מאד" (איכה ה, כא-כב).

לכל אות בתורה יש עצמאות ומשמעות: האות עצמה, הכתר שמעליה, הניקוד המכוון אותה, והלבן המקיף אותה. אם בספר תורה אות נוגעת באחרת, הוא פסול: נטלו ממנה את השראתה. הפרק האחרון של איכה, שמחוץ לסדר האלף-בית, מבטא את הבלבול — אבל גם נחמה, שכן הוא קורא לסידור מחדש. מחשבה חסידית אומרת שהמשיח יחזיר את הפרק הזה לסדרו.

היינו רוצים לסיים בתפילה "השיבנו ה' אליך". אבל הפסוק האחרון מדבר על מאיסה. יש לשמוע בו תנועה של כעס, לא של מאיסה: התפרצות, שתחלוף. אנו בוטחים בכך.

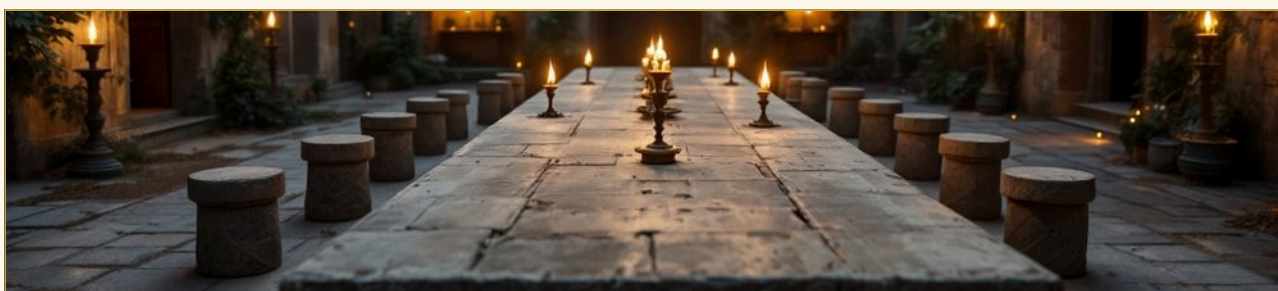
העם נקרא להיות עם הנצח — אבל נצח בתנועה של לידה מחודשת מתמדת.

מסקנת הרב

כעסו של ה' מוגבל בזמן.

לקח לשולחן

גם במשפחה יש כעסים הדומים למאיסה. כיצד אנו נותנים לאחר להבין שכעסנו הוא התפרצות ולא ניתוק? ואחרי ריב, מי עושה את הצעד הראשון כדי להחזיר את הדברים לסדרם?

הצגה

הבית הראשון חרב בגלל חטאים חמורים מאוד — עבודה זרה, גילוי עריות, שפיכות דמים — ובכל זאת הגלות הסתיימה אחרי שבעים שנה. הבית השני, שחרב בגלל שנאת חינוס, עדיין לא מצא את תיקונו.

השאלה

מדוע שנאת חינוס קשה יותר לתיקון מן החטאים החמורים ביותר?

התשובה

חכמינו: מקדש ראשון חרב מפני עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים; מקדש שני מפני שנאת חינוס (יומא ט ע"ב).

ה' גילה ותרונות כלפי חטאי הבית הראשון, אומר הרב, משום שהם נבעו ממצבים שאי אפשר היה לשלוט בהם. אפשר היה לתקנם בתום מחזור של שבעים שנה: בכל פעם שמופיע המספר שבע, זה מחזור חיים המחייב התחלה מחודשת, כמו השמיטה בכל שבע שנים והיובל בשנה החמישים.

שנאת החינוס, לעומת זאת, פילגה את העם. מהי עבודה זרה? להחזיק ברעיון אחד, בדרך חשיבה יחידה — אפילו בתורה — בלי להודות שיכולה להיות נקודת מבט אחרת, דרך פירוש אחרת. זה להפוך את דבר ה' לאליל. אם התורה, שנועדה לאחד, מפלגת את האנשים, הרי זו דלת פתוחה לכל הסטיות.

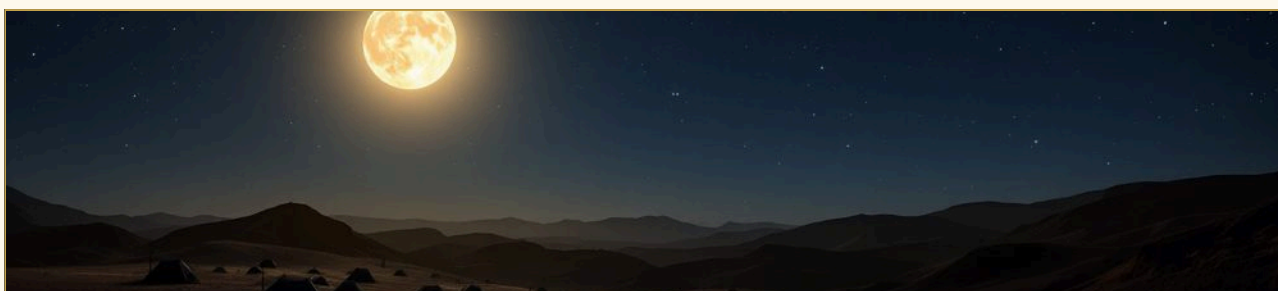
ימות המשיח מתמהמהים משום שעדיין לא דיברנו זה עם זה ברמה בוגרת, בלי לנקוט קצוות. בסיני, למרות כל גיווניו, ישראל היה "כאיש אחד בלב אחד".

מסקנת הרב

עדיין לא דיברנו זה עם זה ברמה בוגרת.

לקח לשולחן

יש ריבים משפחתיים שאינם באים מחטא, אלא מוודאות: "יש רק דרך אחת לראות". באיזה נושא כל אחד מאיתנו מחזיק ברעיון היחיד שלו? ננסה הערב להציג ביושר את נקודת המבט של האחר.

הצגה

מדוע לא נכנס משה לארץ המובטחת? הרב חוזר לרעיון של חכמים: כל מה שבנה משה היה נצחי. אילו בנה את המקדש, לא היה אפשר להחריבו לעולם.

השאלה

מדוע מקדש שאינו ניתן להחרבה היה סכנה ולא ברכה?

התשובה

"פני משה כפני חמה, פני יהושע כפני לבנה" (בבא בתרא עה ע"א).

המקדש של משה היה עומד לעד — אבל העם לא היה יכול לעמוד בדרישות הקדושה שלו. ביום הזעם, ה' לא היה שופך את חמתו על העצים ועל האבנים, אלא על העם. ומוטב שיחריב את מקדשו משיחריב את עמו.

משה היה שמש: מסנוור, היה עליו לשים מסווה על פניו. יהושע היה כלבנה, המקבלת את האור ומשקפת אותו בלבד. אבל ללבנה יש כוח: באמצע הלילה, בשעה שהיא מאירה, היא מאפשרת לכוכבים הקטנים להראות את נוכחותם.

כזה הוא איש האדמה: מי שמשאיר מקום לכל הקטנים סביבו, כדי שיוכלו להתבטא, להתבסס ולהגשים את עצמם.

מסקנת הרב

מוטב שיחריב את מקדשו משיחריב את עמו.

לקח לשולחן

יש במשפחה מי שהם שמשות: הם מאירים הכול, אבל רואים רק אותם. אחרים הם לבנות המניחות לכוכבים הקטנים לזרוח. מה אנחנו בבית? ומי נוכל לעזור לו לזרוח השבוע?